

IV. FORMACJA LITURGICZNA

Ks. Mariusz Szmajdziński

„Jezus wzrastał w mądrości, latach i łasce” (Łk 2,52). Refleksje biblijne

Tytułowy werset tego artykułu wraz z wersetem poprzedzającym stanowi zakończenie pierwszej części Ewangelii Łukaszej, czyli tzw. Historii Dzieciństwa (por. Łk 1,5-2,52). Jest ona zbudowana z dwu symetrycznie rozwiniętych dyptychów, tworzących paralelę opartą na przedstawieniu postaci Jana i Jezusa. Jest tu także widoczny starotestamentowy schemat: obietnica – wypełnienie, czyli zwiastowanie i narodziny¹. Inne nawiązania do Starego Testamentu w Łukaszej Historii Dzieciństwa to m.in.: wypełnianie przepisów Prawa (składanie ofiar – por. Łk 1,8-9; obrzezanie i nadanie imienia – por. Łk 1,59; 2,21; ofiarowanie – por. Łk 2,22-24), wzmianki o nazireacie (por. Łk 1,15), Eliaszu (por. Łk 1,17), Dawidzie (por. Łk 1,32-33), Mesjaszu Pańskim (por. Łk 2,26), hymny (*Magnificat* – por. Łk 1,46-55; *Benedictus* – por. Łk 1,68-79; *Nunc dimittis* – por. Łk 2,29-32), obecność w Świątyni (por. Łk 1,9.21.22; 2,27.37.46)².

Tekst Łk 2,51-52 pełni rolę nie tylko konkluzji, stanowiącej o cesurze tekstu, ale także jest nawiązaniem do idei uprzednio już wspomnianych. W Łk 2,51 jest bowiem wyrażona podobna myśl, co w Łk 2,19 (zachowywanie „tych wydarzeń” przez Maryję w sercu),³ a stwierdzenie o wzrastaniu Jezusa treściowo odpowiada Łk 1,80 (wzrastanie Jana Chrzciciela) i Łk 2,40 (wzrastanie Jezusa)⁴. Podkreślone jest więc z całą siłą człowieczeństwo Jezusa – posłuszeństwo rodzicom, wzrastanie w rodzinie. Ponadto, nie licząc opowiadania o znalezieniu w Świątyni (por. Łk 2,41-50) i wzmianki, że był znany jako cieśla w Nazarecie (por. Mt 13,55; Mk 6,3), konkluzja zapisana w Łk 2,51-52 jest niezwykle zwięzłym streszczeniem bez mała trzydziestoletniego etapu ziemskiego życia Jezusa, to znaczy między drugim/trzecim (por. Mt 2,16) a trzydziestym rokiem (por. Łk 3,23)⁵. Ewangelie kanoniczne zgodnie milczą na ten temat. Inaczej jest w Ewangelii apokryficznych, gdzie jest opisany szereg niezwykłych wydarzeń, w tym cudów, dokonanych przez Jezusa w wieku dziecięcym lub nastoletnim. Opowiadanie o odnalezieniu w Świątyni w nieco bardziej rozbudowanej formie niż w Łk 2,41-52 wraz z końcowym stwierdzeniem, że „Jezus wzrastał w kształtach, w mądrości i w łasce w oczach Boga i ludzi” znajduje się w Ewangelii Dzieciństwa według Tomasza⁶.

¹ Por. J. Łach, *Ewangelie dzieciństwa – historia czy legenda*, AK 74 (1982) z. 2, s. 307-308; H. Ordon, „A był im poddany...” (Łk 2,51), w: *Biblia o rodzinie*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 14-15.

² Por. M. Mikołajczak, *Teologia świątyni w dwudziele św. Łukasza*, Lublin 2000, s. 15-24.

³ Por. A. Tronina, „Matka Jego zachowywała wszystkie te słowa w sercu” (Łk 2, 51b), RT 52 (2005) z. 1, s. 67-79.

⁴ Por. A. Paciorek, *Ewangelia według św. Łukasza*, Biblia Lubelska, Lublin 2005, s. 103.

⁵ Por. D. Stern, *Komentarz żydowski do Nowego Testamentu*, Prymasowska Seria Biblijna, Warszawa 2004, s. 183.

⁶ Por. G. Schmahl, *Lk 2,41-52 und die Kindheitsgeschichte des Thomas 19,1-5: Ein Vergleich*, Bib-Leb 15 (1974) s. 249-58.

Tytułowy werset mówi o wzrastaniu Jezusa, co zostało wyrażone przez czasownik *prokoptō*. Jest on złożeniem przyimka *pro* i czasownika *koptō* (tzw. *verbum compositum*). W podstawowym znaczeniu oznacza „ściąć to, co na przodzie”, a stąd wypływa częściej używane: „iść / poruszać się do przodu”, „rozwijać się”, „prosperować”⁷. Takie znaczenie jest potwierdzone w „Dziejach” Herodota: *ūden tōn prēgmatōn prokoptomen* – „sprawy wcale nie posuwały się naprzód” (1,190; zob. także 3,56). W NT czasownik *prokoptō* występuje zaledwie 6 razy. Z tych nielicznych wystąpień jeden raz odnosi się do czasu: „noc się posunęła” (Rz 13,12). Kontekst w tym przypadku sugeruje, że jest to przesunięcie się do końcowego stanu („a dzień się przybliżył”)⁸. W pozostałych przypadkach ten czasownik odnosi się do postępowania człowieka. Przykładowo, Paweł przewyższał (*proekopton*) licznych swoich rówieśników w praktykowaniu zasad judaizmu (por. Ga 1,14), źli ludzie i zwodziciele będą przybliżali się (*prokopsūsin*) do jeszcze gorszych rzeczy (por. 2Tm 3,13), a uprawiający „światową gadaninę” do bezbożności (por. 2Tm 2,16; zob. także 2Tm 3,8). Jego derywatem jest rzeczownik (*h)ē prokopē* – „postęp / rozwój” (3 razy w NT: Flp 1,12.15; 1 Tm 4,15).

Tekst Łk 2,52 wyróżnia się od pozostałych tekstów, w których występuje czasownik *prokoptō*, pozytywnym kontekstem. Owo wzrastanie dokonuje się „w mądrości i latach oraz łasce”. Każdy z tych rzeczowników (*sofia*, (*h)ēlikia*, *charis*) ma bardzo głębokie znaczenie zarówno semantyczne, jak i teologiczne, przez co zasługuje na osobne zwrócenie uwagi i dokładne omówienie. To pozwoli zrozumieć, na czym polegał krótko opisany przez Łukasza wzrost Jezusa.

Jako pierwszy w opisie Jezusowego wzrostu jest użyty rzeczownik *sofia*. Jest on odpowiednikiem hebrajskiego *chokmā*. W NT występuje 51 razy (najczęściej u Pawła – 28 razy i Łukasza – 10 razy) i oznacza ogólnie „mądrość”, zarówno tę naturalną i nabytą przez człowieka (w takim przypadku niekiedy jest ona przeciwstawna mądrości Bożej: por. Dz 7,22; 1Kor 1,19; Jk 3,15), jak i tę nadprzyrodzoną, czyli udzielaną przez Boga (por. Mt 12,42; Kol 3,16; 2P 3,15). Rzeczownik *sofia* odnosi się także do mądrości Boga (por. Rz 11,3; Ef 3,10; Ap 7,12), Jezusa (por. Mt 13,54; 1Kor 1,30; Kol 2,3). Nie brak również tekstów, które ukazują upersonifikowaną mądrość, np. jako tę, która przemawia (por. Mt 11,19; Łk 7,35; 11,49)⁹. To właśnie jest bezpośrednim nawiązaniem do obecnej w ST idei mądrości uosobionej (por. Prz 8-9; także Hi 28,25-27; Syr 24). Przedstawia się ona jako pochodząca bezpośrednio od Boga i towarzysząca Mu w dziele stworzenia, a nawet jako pośredniczkę między Stwórcą a ludźmi (por. Prz 3,19; 8,22-31). Innym ważnym dla prowadzonych tu refleksji moty-

⁷ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 3, red. Z. Abramowiczowa, Warszawa 1958, s. 662; H. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon*, Oxford 1997⁷, s. 679; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu*, Warszawa 1997, s. 524; W. Bauer, *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Early Christian Literature*, Chicago 2000³, s. 871; J. Thayer, *Greek-English Lexicon of the New Testament*, Peabody 2002⁵, s. 540.

⁸ Podobne użycie u Józefa Flawiusza: *kai tote tēs nyktos prokoptūsēs* – „a wtedy, gdy noc się posunęła” (Bell. Jud. IV 4,6); Appiana z Aleksandrii: (*h)ē (h)ēmera prūkopten* – „dzień się przybliżył” (Bell. Civ. 2,78 § 325); Justyna Męczennika: (*h)ē (h)ēmera prokoptei* – „dzień się przybliżył” (*Dialog* 277).

⁹ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 4..., s. 79; H. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon...*, s. 737; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski...*, s. 560; W. Bauer, *A Greek-English Lexicon...*, s. 934-935; J. Thayer, *Greek-English Lexicon...*, s. 581-582.

wem jest fakt, że ten, kto idzie drogą mądrości, będzie przez nią obdarzony życiem i jest chroniony przez samego Boga (por. Prz 3,26). Dzięki wytrwałemu poszukiwaniu jej można osiągnąć znajomość Boga (por. Prz 2,15), a jej początkiem jest bojaźń przed Nim (por. Prz 9,10). Jest to także jeden z darów obiecanego Mesjasza (por. Iz 11,2)¹⁰. Tekst Łk 2,52 ma wymiar kenotyczny, bowiem z ludzkiego punktu widzenia wzrastał w mądrości, mimo że z Boskiego punktu widzenia On sam jest Mądrością¹¹. Dlatego Paweł nazywa Chrystusa wprost „mądrością Bożą” (*sofia theū*, por. 1 Kor 1,24). Łukasz podkreśla, że Jezus od samego początku wykazywał się wielką mądrością. W opisie odnalezienia w Świątyni jest odniesienie do Jego „bystrości umysłu”, którą podziwiają nauczyciele (*synesis*; por. Łk 2,47)¹². Owo wzrastanie w mądrości sprawiło, że Jezus przewyższył Salomona (por. Mt 12,42; Łk 11,31) i podobnie jak Mądrość w Prz 8 nawołuje On, aby przyjść do Niego. Synoptyczne zestawienie logionu o zabijaniu proroków pozwala zauważyć, że Łukasz całkowicie utożsamia Jezusa z Mądrością (por. Mt 23,34-36 – słowa Jezusa; Łk 11,49-51 – słowa Mądrości). Podobne zrównanie pojawia się, gdy Jezus odniósł do siebie wypowiedź: „mądrość jest usprawiedliwiona przez swoje czyny” (por. Mt 11,19; Łk 7,35). Konkludując powyższe rozważania, należy powiedzieć, że owo wzrastanie w mądrości jest ostatecznie wzrastaniem w Bogu i powolnym przygotowywaniem do pełni objawienia. Mądrość osobowa, która niegdyś była ukryta w Bogu, została w pełni objawiona w Jezusie Chrystusie.

W dalszej kolejności Łukasz mówi o wzrastaniu w latach. Użyty w Łk 2,52 rzeczownik (*h)ēlikia* oznacza „okres życia / wiek”, jak również „wzrost”, „wygląd / postawa”¹³. Ma on zatem nieco zróżnicowany wachlarz znaczeniowy. Takie szerokie użycie rzeczownika (*h)ēlikia* jest spotykane w „Dziejach” Herodota, w których służy na oznaczenie: wieku ludzkiego życia (por. 1,209; 5,51), długości życia (por. 1,216), młodości (por. 4,111), przeciągu minionego czasu (por. 2,53), wyglądu (por. 3,16). W NT występuje on 8 razy i odnosi się do wieku dojrzałości fizycznej (por. J 9,21.23), starości (por. Hbr 11,11) lub ogólnie przeżytego czasu (por. Mt 6,27; Łk 12,25; Ef 4,13). Jeden raz natomiast odnosi się do ludzkiego wyglądu (por. Łk 19,3). Te znaczenia wzajemnie wynikają z siebie nawzajem – wzrastać w latach to także wzrastać w wyglądzie. Potwierdza to spotykany w greckiej literaturze klasycznej idiom *prokoptein (h)ēlikia(i)* – „wzrastać w latach/postawie”¹⁴. Ostatecznie więc najlepszym

¹⁰ Por. A. Barucq – P. Grelot, *Mądrość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, tłum. i oprac. K. Romaniuk, Poznań 1990, s. 459-465; M. Winn Leith, *Mądrość*, w: *Słownik wiedzy biblijnej*, red. B. Metzger – M. Coogan, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1997², s. 504-505; R. Murphy, *Mądrość*, w: *Encyklopedia biblijna*, red. P. Achtemeier, tłum. M. Bogusławska, Warszawa 1999², s. 726-727; L. Ryken – J. Wilhoit – T. Longman (III), *Światło*, w: *Słownik symboliki biblijnej*, tłum. Z. Kościuk, Warszawa 2003, s. 494-496.

¹¹ Por. D. Stern, *Komentarz żydowski...*, s. 183.

¹² Rzeczownik *synesis* również pojawia się jako dar dla Mesjasza w Iz 11,2. Jest on odpowiednikiem hebrajskiego *bînâ*. Por. B. Wodecki, *Wyposażenie duchowe Mesjasza według Iz 11,1-5*, RBL 34 (1981) s. 88-97.

¹³ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 2..., s. 418; H. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon...*, s. 350; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski...*, s. 260-261; W. Bauer, *A Greek-English Lexicon...*, s. 435-436; J. Thayer, *Greek-English Lexicon...*, s. 277.

¹⁴ Por. *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, red. W. Dittenberger (3 wyd.), s. 708,18; G. Schneider, (*h)ēlikia*, TDNT II 942.

tłumaczeniem jest „wzrastać w latach”¹⁵.

Ostatni z wymienionych rzeczowników to *charis*. Spektrum semantyczne tego rzeczownika jest bardzo duże. Pozostając w tym przypadku tylko w obrębie NT (156 razy w NT, z czego najczęściej u Pawła – 100 razy, i Łukasza – 25 razy) można przyjąć następujące znaczenia i ich odcienie: „urok / wdzięk” (por. Łk 4,22; Kol 4,6), „łaska Boga” względem Jezusa (por. Łk 2,40), Maryi (por. Łk 1,30), ludzi (por. Łk 6,32), „łaska Boga i Jezusa” względem ludzi (por. Rz 1,7), „łaska Jezusa” względem ludzi (por. Ef 1,7), „łaska Ducha” względem ludzi (por. Hbr 10,29), „łaska ludzi” względem ludzi (por. Rz 4,4), „wdzięczność” względem Boga (por. Kol 3,16), Jezusa (por. 1Tm 1,12), ludzi (por. Łk 17,9)¹⁶. Analizowany werset w tym względzie zasługuje na uwagę, ponieważ jest to jedyny nowotestamentowy tekst, w który jest mowa o łasce zarówno Boga i ludzi w odniesieniu do Jezusa. Wzrastanie w łasce u Boga oznacza udzielanie wszelkich potrzebnych darów do ziemskiej misji, uzyskanie wszelkiej życzliwości w relacji Ojciec – Syn. Natomiast wzrastanie w łasce u ludzi odnosi się w tym przypadku do pozyskiwania ich życzliwości, szacunku, podziwu, a nawet miłości.

Powyższa analiza poszczególnych rzeczowników, jak i samego procesu wzrastania, pozwala stwierdzić, że Łukasz mówi o całkowitym, integralnym wzroście Jezusa w Nazarecie pod opieką Maryi i Józefa w przeciągu dłuższego czasu. Odbywa się on wręcz w doskonałej formie, która obejmuje w miarę upływających lat nie tylko rozwój i wygląd fizyczny (*(h)ēlikia*), ale również intelektualny (*sofia*) i wolitywny (*charis*)¹⁷.

Końcowe wyrażenie *para theō(i) kai anthrōpōis* – „u Boga i ludzi” przypomina ogólną charakterystykę Samuela w 1Sm 2,26: „młody Samuel rósł i coraz bardziej podobał się tak Panu, jak i ludziom”. W tym wersecie jest on ukazany jako całkowite przeciwieństwo synów Helego, którzy stawali się coraz bardziej źli („wzrastali w złu”). Młodzieniec Samuel wzrastał, dojrzewał, a przede wszystkim stawał się coraz lepszy i bardziej predysponowany do objęcia urzędu po Helim, który zajmował urząd sędziowski i kapłański. Owo podobanie się Bogu i ludziom wynikało nie tylko ze względu na silny kontrast z Chofnim i Pinchaselem, określonymi jako „istni synowie Beliala” (por. 1Sm 2,12), ale na fakt, że Samuel służył Panu od dzieciństwa (por. 1Sm 2,18), a więc postępował zgodnie z Prawem, chodził drogą Pana. Realizował zatem to, co jest określane jako mądrość w ujęciu biblijnym. W ten sposób Samuel był nie tylko poprzednikiem Jezusa, ale przede wszystkim Jego figurą, zwłaszcza w wymiarze kapłańskim¹⁸.

Na koniec można spróbować dokonać nie tyle rekonstrukcji, co postarać się zrozumieć, jak przebiegało owo Jezusowe wzrastanie w mądrości, latach i łasce, w opar-

¹⁵ Por. J. Fitzmyer, *The Gospel According to Luke (I-LX). Introduction, Translation, and Notes*, AB 28, New York 1984, s. 168; A. Markiewicz, *Dwunastoletni Jezus w świątyni (Łk 2,41-52)*, w: *Prorok potężny czynem i słowem*, red. B. Szier-Kramarek i in., Lublin 1997, s. 100. Inaczej (to znaczy: *And Jesus advanced [...] in stature*): J. Nolland, *Luke 1:1-9:20*, WBC 35A, Dallas 1998, tłumaczenie Łk 2,41-52 (*Logos Library System*).

¹⁶ Por. *Słownik grecko-polski*, t. 4..., s. 599-600; H. Liddell – R. Scott, *Greek-English Lexicon...*, s. 882-883; R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski...*, s. 651-652; W. Bauer, *A Greek-English Lexicon...*, s. 1079-1081; J. Thayer, *Greek-English Lexicon...*, s. 665-666.

¹⁷ Por. J. Nolland, *Luke 1:1-9:20*, WBC 35A, Dallas 1998, komentarz do Łk 2,41-52 (*Logos Library System*).

¹⁸ Por. H. Hertzberg, *I & II Samuel. A Commentary*, Old Testament Library, trans. J. Bowden, London 1976, s. 37; J. Łach, *Księgi Samuela. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz - ekskursy*, PŚST IV/1, Poznań 1973, s. 122.

ciu o ewangeliczny przekaz Jego publicznej działalności¹⁹. Jezus, wychowany w duchu judaizmu, wykazywał się wielką estymą wobec Prawa Mojżeszowego. Choć wielokrotnie był oskarżany przez faryzeuszów i uczonych, że je łamie (por. Mt 12,10; 22,15-17; Łk 11,53-54), to jednak zasadnicze słowa pod tym względem brzmią: „Nie sądzicie, że przyszedłem znieść Prawo albo Proroków. Nie przyszedłem znieść, ale wypełnić” (Mt 5,17). Jednocześnie zdecydowanie ostrzegał przed samowolnymi zmianami Prawa (por. Mt 5,19) i ganił brak wypełniania zapisanych w nim praktyk (por. Mt 23,1-8). To sugeruje, że owo wzrastanie w mądrości wiązało się z poznawaniem i przyswajaniem tego, co uchodziło i nadal uchodzi w judaizmie za największą mądrość, czyli Tory Mojżesza. System edukacji na poziomie lat dziecięcych i młodzieńczych w znacznej mierze poświęcony był nauce Prawa, co pozwalało przybliżyć się do prawdziwej mądrości (por. Ps 119)²⁰. Można więc z całą pewnością stwierdzić, że w tzw. ukrytych latach w Nazarecie stosunek Jezusa do Prawa był wzorcowy. Przykładem tego jest rozpoczęcie pielgrzymowania na Święto Paschy przed ustawowym rokiem (por. Łk 2,41-42). W dalszej kolejności podczas publicznej działalności Jezusa widać podjęcie woli Boga Ojca (por. J 6,38), która została objawiona przez Proroków i w Pismach. Dążył do tego, aby wypełniło się wszystko, co o Nim było napisane (por. Mt 26,54.56; Łk 24,26-27). Owo wypełnianie woli Ojca jest już wyraźnie zadeklarowane w rozmowie z Maryją w scenie znalezienia w Świątyni (por. 2,49), a więc tę misję rozpoczął Jezus już w dzieciństwie.

W ziemskim życiu Jezusa widać obecność Ducha Świętego, zwłaszcza w scenie chrztu (por. Mk 1,9). Sam Jezus stwierdza, że Duch Pański jest nad Nim, co jest wypełnieniem starotestamentowych prorocत्व (por. Łk 4,18). Ta tajemnica realizowała się bez wątpienia w tytułowym wzrastaniu w latach. To Duch Święty udzielał swojej mądrości i łaski, która zadziwiała przykładowo nauczycieli w Świątyni (por. Łk 2,46-47). On także zapewniał jedność Syna z Ojcem (por. J 8,18). Jednak ta wielkość została zakryta przed mieszkańcami Nazaretu, a samo jej objawianie następowało powoli w czasie, podczas „wzrastania w latach”.

¹⁹ Poniższe wnioski są obszerniej omówione w F. Sieg, *Życie Jezusa w Nazarecie w świetle Jego publicznej działalności*, RBL 40 (1987) s. 336-342.

²⁰ Por. U. Szwarz, *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie*, w: *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 240-246; R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, tłum. T. Brzegowy, Poznań 2004, s. 58-60.